

Szitás Péter

Színházvilág változások idején

Lezárás előtt, közben és után

Absztrakt

Az elmúlt két év példátlan kihívások elé állította a kulturális szféra egészét, köztük a színházakat. A járvány kitörése, az azt feltartóztatni hivatott korlátozások elrendelése alapjaiban forgatták fel a megszokott intézményi rutint, s helyezték az előadóművészet világát attól idegen dimenzióba. Tanulmányunk középpontjában azok a belső folyamatok állnak, melyek a színházakat jellemezték a járvány előtt, közben és után. Bemutatjuk, hogyan reagáltak a játszóhelyek a kényszerzárlatra, mi mindent tettek közösségük és közönségük megőrzéséért, s intézményi szinten jutottak-e olyan tudás birtokába, mely a megszokott világba visszazökkenve is értékesnek és átmenthetőnek bizonyul.

Kulcsszavak: színház, kulturális élet, lezárások, finanszírozás, tanulság

10.56044/UA.2022.1.3

Bevezetés

Hálózatkutatói és járványszakértői szinten rendre visszatérő szakirodalmi téma egy olyan vírus megjelenésének víziója, mely az emberiséget addigi életvitelének radikális megváltoztatására kényszeríti. A köztudatban rendszerint mindez egyfajta rétegdisztópiaként, művészeti alkotások kedvelt apokaliptikus cselekményháttereként képeződött le. Ugyan a történelemben dokumentáltak nagy járványokat, melyek közvetlenül vonták emberek millióinak halálát maguk után, azok rendszerint vagy a régmúlt időkben történtek, vagy pedig olyan, a nyugati civilizáció vérkeringésétől fizikai értelemben távol eső helyeken, melyekre a huszonegyedik század urbanizációba született posztmodern egyéne a fejlett orvostudomány és egészségügyi ellátás haszonélvezőjeként csupán legyintett. A járványügyi korlátozások 2020 eleji bejelentése, a nemzetközi határátkelők lezárása, a légitforgalom átalakulása, az otthoni munkavégzés és távoktatás elrendelése, a kulturális élet virtuális világba száműzése és ennek következtében az általános zavar azonban az emberiség egészét érintette.

A magunk mögött hagyott időszak nem múlt el következmények nélkül, s az új helyzetek mindig hordozzák a tapasztalatszerzés és tanulás lehetőségét. Vizsgálatunk fókuszában a változás, az átmentés és a módosulás kérdéskörei állnak, rávetítve a kulturális szféra egy specifikus szeletére, a színházak világára. Érdeklődésünk annak felmérésére irányul, hogy a hazai színházi élet tanult-e, és ha igen, mit az elmúlt évekből, valamint az így megszerzett tudást tudja, illetve kívánja-e kamatoztatni a jövőben. Interjúk általi adatszerzésünk három fővárosi játszóhelyen – Nemzeti Színház, József Attila Színház, Vígszínház – folyt. Annak ellenére, hogy a nevezett intézmények fizikailag nem esnek távol egymástól, úgy a nézőközönségük, mind önmegvalósítási keretük, fenntartójuk és ezáltal anyagi lehetőségeik is jelentős eltéréseket mutatnak. Munkánk során három idősíkot – lezárások előtti, alatti és napjaink – különítünk el.

Köszönettel tartozunk a Nemzeti Színház gazdasági vezetőjének, Nagy Juditnak, a Vígszínház gazdasági igazgatójának, Mádi Zoltánnak és a József Attila Színház ügyvezető igazgatójának, Nemcsák Károlynak, hogy rendelkezésünkre álltak és segítették munkánkat.

Színházigény Magyarországon

A bármely nép „kultúrnemzeti” voltát deklaráló közhelyszerű tételmondat-exklamációk alátámasztása, ahogy megfogalmazásuk is, rendszerint szubjektív-emocionális kiindulóponti bázisról történik. Léteznek ugyanakkor olyan objektív, a reál tudományok talaján álló egzakt mutatók, melyek a megállapítás helytállóságának vizsgálata szempontjából mindenképpen elgondolkodtatóak. Egyik ilyen a kulturális eseményeken, színházi előadásokon való egyéni részvételhez kapcsolódó adatok elemzése, melynek eredménye szembesít azzal, hogy e területen hazánk nemzetközi összevetésben is kiemelkedően teljesít. Magyarországon ugyanis – a Világgazdaság 2019-es vizsgálata alapján – az Európai Unió többi tagállamaihoz képest „arányosan hozzávetőlegesen kétszer többet költünk színházjegyre”.¹ A nemzetközi összehasonlítást nem, ugyanakkor az országon belüli tendenciákat jól szemlélteti a Központi Statisztikai Hivatal táblázata, melyből kiolvasható, hogy míg a 2008-as esztendő során 4,076 millió színházlátogatás történt Magyarországon, addig egy évtized alatt ez a szám megduplázódott, elérve a 8,628 milliót.² A növekedés mértéke figyelemfelkeltő, különösen az ország lakosságszámával viszonyrendszerbe állítva. Ráadásul, ha minderre rávetítjük a Világbank magyar nemzeti össztermék alakulására vonatkozó diakrón adatait is³, akkor tisztán élénk tárul annak felismerése, hogy az offline kultúrafogyasztás iránti igényünk növekedési rátája meghaladja hazánk gazdaságának bővülését, s egyúttal azt is érezhetően sugallja, hogy bizonyos relatív jövedelemszint megléte felett már a korábbi is felülmúló arányban hajlandó kulturális események látogatására költeni a magyar lakosság.

Az összkép azonban árnyaltabb. Bizonyos jelek⁴ erőteljesen arra engednek következtetni, hogy a megváltott színházi belépőjegyek számának ily nagy-

1 VG. 2019. „Egyre többen vesznek színházjegyet, főleg Budapesten.” Megtekintve 2022. április 14-én. <https://www.vg.hu/kozelet/2019/09/egyre-tobben-vesznek-szinhazjegyet-foleg-budapesten>

2 Központi Statisztikai Hivatal. „Színházak”. Megtekintve 2022. március 25-én. https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0013.html

3 „GNI per capita, Atlas method (current US\$) – Hungary.” Megtekintve 2022. március 25-én. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=HU>

4 Fabók Bálint. 2018. „Közel hatmilliárd forint közpénzt zsebelt be a színházias tao-machinátor környezete.” G7. Megtekintve 2022. március 25-én. <https://g7.hu/kozelet/20180125/kozel-hat-milliard-forint-kozpenzt-zsebelt-be-a-szinhazas-tao-machinator-kornyezete/>

arányú növekedése nem kizárólag a terület népszerűségének fokozódásával, hanem a korábban működő társasági adókedvezmény-rendszer (TAO) kikapuival is szoros összefüggésben áll. A 2009-ben bevezetett szisztéma korábban nem tapasztalt mértékű többletforrást biztosított a szektor számára, mely egészen annak 2018. december 31-i kivezetéséig népszerűnek számított a piaci szereplők körében is. Az eljárás főbb vonalakban azt jelentette, hogy a Magyarországon adózó vállalatok társaságiadó-befizetésüket az általuk preferált színházak számára felajánlhatták, amelyeknek így nettó jegyárbevételük akár 80 százalékáig lehetőségük nyílt többletforrás inkasszállására.⁵ Ez elméletileg győztes–győztes helyzetet teremtett a felek között, azonban a gyakorlat azt mutatta, hogy kiváló táptalajt is képezett az ügyeskedés, végső soron a korrupció számára. Kivezetését is ezzel indokolta a kormányzat.

Napjaink fejlett, széles társadalmi rétegeken átívelő internetpenetrációja ellenére a kulturális szféra számít az egyik olyan területnek, mely kiemelt arányban kíván személyes fizikai jelenlétet. Hiszen míg a filmszínházak, esetleg a koncerttermek csökkentett élményt nyújtva kiválthatók a kereskedelmi forgalomban elérhető csúcstechnológiai eszközök segítségével, a színház személyes, jelenléti tapasztalását semmilyen analóg vagy digitális médium sem képes visszaadni. A 2020 tavaszán bevezetett korlátozások a turizmus mellett a kulturális szektort érintették a legátfogóbb módon. A helyzet súlyosságát hűen tükrözi, hogy legutóbb a világháború során fordult csak elő országos szintű színházi előadásszünet, békeidőben eleddig sohasem.⁶ Ennek a hatása nem maradt el, hiszen a Központi Statisztikai Hivatal adatain⁷ látható, hogy 2020-ra a magyarországi színházlátogatások száma csaknem megfeleződött a 2018-as bázishoz képest. Mindez elsősorban a lezárások számlájára írható, ugyanakkor feltehetően összefüggésben áll a TAO-rendszer változásaival is.

5 Szabó Yvette. 2015. Fantomügynökök lepték el a színházakat. Megtekintve 2022. március 26-án. VS. <https://vs.hu/gazdasag/osszes/fantom-ugynokok-leptek-el-a-szin hazakat-1218#1s0>

6 „Ezután: Mikor állhatnak újra lábra a színházak?” 2020. Megtekintve 2022 március 26-án. <https://g7.hu/podcast/20200515/ezutan-mikor-allhatnak-ujra-labra-a-szin hazak/>

7 Központi Statisztikai Hivatal. „Színházak” Megtekintve 2022. március 25-én. https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0013.html

1. kép. A Nemzeti Színház

Vizsgálati helyszínek

Mindazon országokban, ahol működik, rendszerint a „nemzet színháza” számít az adott közösség elsőszámú játszóhelyének. Ez alól Magyarország sem kivétel. E rang elsősorban az intézmény presztízsének, közvetlen állami fenntartottságából eredő kiemelt státuszának, ebből adódóan állandó közéleti rivaldafényben való létének és a rendszerint ott folyó magas szintű szakmai munkának együttesen tudható be. Infrastrukturális megközelítésből szemlélve az általunk vizsgált színházak közül mégis a Rákóczi híd pesti hídfőjénél található intézmény számít a legfiatalabbnak, lévén az Ybl Miklós-díjas Siklós Mária építész tervei alapján készült⁸ eklektikus épület mindössze húsz esztendővel ezelőtt, 2002. március 15. napján nyitotta meg kapuit. Hosszú története van annak az útnak, melyet a Nemzeti Színház Madách Imre *Az ember tragédiája* színházavató előadásáig megtett, azonban ennek feldolgozása messze meghaladja jelen tanulmányunk kereteit. Amit a fizikai arányok és lehetőségek hangsúlyozása szem-

⁸ Bojár Iván András. 2015. „Egy jó színházat akartunk” – Bojár Iván András interjúja Siklós Máriával. Octogon Architecture & Design. Megtekintve 2022. március 20-án. <https://www.octogon.hu/epiteszet/interju-siklos-mariaval/>

pontjából fontos megemlíteni, hogy a 619 férőhelyes díszterem⁹ és az állandó játszóhelyként funkcionáló, 50 főt befogadni képes Bajor Gizi szalon mellett két stúdiószínpad is működik a házban. Utóbbi terek elnevezésükkel a nemzet egykori kiválóságai, Gobbi Hilda és Kaszás Attila színművészek előtt kívánnak tisztelni. A Nemzeti Színház 32–35 fős társulattal dolgozik; vendégművészek általában egy-egy produkcióban vesznek részt; számuk 40–50 fő között mozog. A nagy társulat a háttér dolgozókkal együtt 190 főt számlál. Színművészeik ritkán lépnek fel más színházaknál, azonban a filmforgatások egyre gyakoribbak. A Nemzeti Színház megtalálható a legnépszerűbb online közösségi platformokon, így a Facebookon¹⁰ és az Instagramon¹¹ egyaránt. Követőinek száma 35 ezer fölötti az előbbi, míg hétezer-ötszáz körüli az utóbbi esetében.

Budapest egyik legnépszerűbb színháza, egyben Lipótváros építészeti látványossága, az 1896-ban épült Vígszínház már indulásától fogva a pesti polgárság egyik kulturális központja. Ahogy arról az intézmény hivatalos oldalán¹² olvashatunk, a főváros tulajdonában, de az Emberi Erőforrások Minisztériuma finanszírozásában álló intézmény minden időben küldetésének tekintette az európai szellemiség hazai megjelenésének és megragadásának elősegítését. Műfaji szempontból állandó jelleggel törekedett a sokszínűsége, a színjátszás széles spektrumának lefedésére. A Vígszínház Ferdinand Fellner és Hermann Helmer által tervezett épülete¹³ 1025 néző befogadását teszi lehetővé¹⁴, míg az intézmény kamaraszínháza, az 1967-ben megnyílt *Pesti Színház* 500 férőhellyel rendelkezik.¹⁵ Stúdiójuk *Házi Színpad* néven működik. Az intézmény társulata 55 főt számlál; zenés és táncos közreműködőik száma 40-40. Vendégművészeik

9 Nemzeti Színház. „Látogatás, épület.” Megtekintve 2022. április 19-én. <https://nemzetiszinhas.hu/latogat-as-epulet>

10 Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 19-én. <https://www.facebook.com/nemzetiszinhas/>

11 Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 19-én. <https://www.instagram.com/nemzetiszinhas/>

12 Vígszínház. „A 125 éves Vígszínház.” Megtekintve 2022. április 19-én. https://www.vigszinhas.hu/a-szinhas/a_vigszinhas.php

13 Papageno. 2020. „Fellner és Helmer – A legismertebb színházépítész páros története.” Megtekintve 2022. április 19-én. <https://papageno.hu/featured/2020/07/fellner-es-helmer-a-legismertebb-szinhaszepitesz-paros-tortenete/>

14 Vígszínház. „Vígszínház – nézőtér.” Megtekintve 2022. április 20-án. http://www.vigszinhas.hu/res/vig_nezoter_alaprajz.pdf

15 Vígszínház. „A Vígszínház – Közép-Európa egyik legszebb színháza: A 125 éves Vígszínház.” Megtekintve 2022. április 20-án. https://www.vigszinhas.hu/a-szinhas/a_vigszinhas.php

rendszerint szerepszerződés útján lépnek fel. A Vígszínház online penetrációja kiemelkedő; amellet, hogy országos szinten a leglátogatottabb weboldallal rendelkezik, népszerűsége a közösségi felületeken is jelentős: a Facebookon¹⁶ kedvelői száma meghaladja a 120 ezret, míg Instagramon¹⁷ 25 ezren követik. A tartalommegosztás valamennyi platformon folyamatos.

Az eredetileg művelődési háznak szánt épületben 1956 óta önálló színházként működő, fővárosi fenntartásban, de az Emberi Erőforrások Minisztériuma által történő finanszírozásban álló József Attila Színház eredeti célja az északpesti, elsősorban munkás közösség kulturális életének szolgálata volt. Alapításától fogva tudatosan törekedett azonban arra, hogy egyrészt ne váljon rétegszínházzá, másrészt a budapesti, ugyanakkor angyalföldi lét egymást kiegészítő dichotómiáját folyamatosan megőrizze, magáénak tudhassa és egyben szolgálhassa. Az intézmény repertoárja ennek is betudhatóan színes; vígjátékok, zenés darabok és drámák egyaránt megtalálhatók palettáján. Az 580 férőhelyes József Attila Színház éves szinten mintegy 110–120 ezer nézőt fogad.¹⁸ Foglalkoztatott színművészeik száma évadonként meghaladja a száz főt. A nagy társulatot 73 főállású munkavállaló erősíti. Az intézmény társaihoz hasonlóan jelen van a legkedveltebb online közösségi felületeken. Követőinek száma a Facebookon¹⁹ 20 ezer, míg az Instagramon²⁰ ezerhatszáz körüli.

A közelmúlt aranykora

A járvány kitörését megelőző időszak mindhárom vizsgált intézményben rendkívül jól alakult. A 2010-es évek végére a Vígszínház össznézőszáma 370 000 főre emelkedett az előző évtized átlagosan 300 000 fős szintjéről, s egészen a lezárások elrendeléséig az előadások csaknem végig közel teltházzal futottak.

A József Attila Színház esetében ugyanez a helyzet; néző- és előadásszáma folyamatosan növekedett, egészen a 2020-as esztendőig. Míg 2011-ben 213, addig 2018-ban már 418 előadás ment le az idény során. Vezető színészeik 10–12

16 Vígszínház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.facebook.com/vigszinhaz/>

17 Vígszínház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.instagram.com/vigszinhaz/>

18 József Attila Színház. „Színház Angyalföldön – A József Attila Színház története.” Megtekintve 2022. március 29-én. <https://jozsefattilaszhaz.hu/szinhazunkrol/tortenetunk/>

19 József Attila Színház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.facebook.com/jozsefattilaszhaz/>

20 József Attila Színház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.instagram.com/jozsefattilaszhaz/>

2. kép. A Vigaszínház

darabban játszottak, havi 20–25 estén át. A 2018/2019-es évad látogatottsága 94,8 százalékos volt, mely rekord árbevétellel párosult. A kísérő programok népszerűsége szintén erőteljes növekedést mutatott. Jellemző volt a hónapokkal előre történő jegyvásárlás is. A kikerülő havi műsorok valamennyi előadására egyenletesen fogytak a jegyek.

A Nemzeti Színház esetében is a 2018-as év számít kiemelkedőnek, hiszen előadásait összesen több mint 106 ezren tekintették meg. A következő esztendőben minimális csökkenés ugyan megfigyelhető volt, viszont a teljes jegyárat fizető vendégek száma a két év közti különbséget meghaladó mértékben nőtt. A Nemzeti Színház a szabadbérletes struktúrát preferálja. Ez egyszeri, négy–hat alkalmas kedvezményes belépőmegváltást jelent, amely tetszés szerinti formában használható fel, előadásról előadásra, de akár egyszeri alkalommal is. Jegyeladásuknak mintegy húsz százaléka bérlet formájában valósul meg.

A Vigaszínház egyike azon budapesti játszóhelyeknek, mely ragaszkodik a több évtizedes, hagyományos bérleti konstrukcióhoz. A rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján az utolsó teljes évadban közel 40 ezer bérletes látogató volt, amely a jegyeladás mintegy 20 százalékát teszi ki. A József Attila

Színház bérletstruktúráiban nagy változások zajlottak a közelmúltban. 2019-es adataik alapján bérleteseik száma az össznézőszám 14 százalékának felelt meg.

Lezárás alatt

Magyarország Kormánya 2020. március 11. napján országos veszélyhelyzetet hirdetett ki.²¹ E hosszú évtizedek óta példátlanul számító intézkedés következtében a színházak is kénytelenek voltak azonnali hatállyal kapukat bezárni. Mindez váratlanul és felkészületlenül érte az intézményeket. Azonnal adta magát a kérdés, hogy hogyan tovább? Mi lesz a társulatokkal, a nézőkkel, a háttérben dolgozókkal? A helyzet mind művészi, mind gazdasági szempontból rendkívülinek számított, hiszen egyrészt megkérdőjeleződött a zárt közösségi alkotómunka – kiemelten a beltéri próbafolyamatok – biztonságos folytatásának lehetősége. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált az is, hogy a járványügyi korlátozások következtében kieső jegyárbevétel előre meg nem határozható mértékű forráscsökkenést eredményez majd, mely az intézményi költségvetések, illetve üzleti tervek azonnali korrekciójának kényszerét vonta maga után. Nem minden színházat érintett ez azonos mértékben, lévén azok büdzséi között komoly eltérések mutatkoznak.

Az egyes színházak finanszírozási modellje eltérő; van példa állami, önkormányzati, alapítványi és magánfinanszírozásra egyaránt. A lezárások kapcsán utóbbiak helyzete vált a legtarthatatlanabbá, hiszen ezen játszóterek elsősorban jegyértékesítésből fedezik működésük költségeit. A színházfinanszírozás hagyományosan nem pusztán szakmai, de politikai szempontból is rendkívül szenzitív területnek számít Magyarországon, melyen már a rendszerváltás óta ideológiai alapon szervezett, merev frontvonalak húzódnak, egy nagyszabású kultúrharc részeként. Sokan ezen „kampf” egyik ütközeteként azonosítják a nemzeti kultúra erősítése céljából elfogadott 2019. évi CXXIV. törvényt²², mely létrehozta a Nemzeti Kulturális Tanácsot. A nevezett jogszabály értelmében az előadóművészet ágazatban Magyarországon jelenleg három kultúrstratégiai

21 Magyar Közlöny. 2020. „Veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet.” Megtekintve 2022. március 30-án. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6ddbac40c788cb35b5bd5a-5be4bb31294b59f9fc/megtekintes>

22 „2019. évi CXXIV. törvény a Nemzeti Kulturális Tanácsról, a kultúrstratégiai intézményekről, valamint egyes kulturális vonatkozású törvények módosításáról.” Megtekintve 2022. március 30-án. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1900124.TV>

jelentőségű színház működik, a Nemzeti Színház, a Magyar Állami Operaház és a Budapesti Operettszínház.

A vizsgálatunk tárgyát képező intézmények mindegyike részesül költségvetési támogatásban. A Nemzeti Színház – melynek működéséhez szükséges forrásokat az Emberi Erőforrások Minisztériuma biztosítja – kiemelt státuszánál fogva nem szorítkozik jegyárbevételeinek maximalizálására. Nemzetstratégiai feladat annak garantálása, hogy a mindenkori Nemzeti Színház alkotói gárdája olyan szabadság birtokában végezhesse munkáját, mely egyrészt nincs kitéve a piac diktálta kényszernek, másrészt a célokat, melyek az intézmény „nemzeti” jellege által eleve deklaráltak tekinthetők, maradéktalanul el tudja látni.

A lezárások első pillanatától érzékelhető volt, hogy Magyarország Kormánya nagyvonalú megközelítést alkalmaz a kulturális szféra egészéhez, így a színházakhoz és a művészekhez egyaránt. Míg az előbbiek állami támogatása nem csökkent a zárt kapuk ellenére sem, utóbbiak megsegítésére jött létre a *Köszönjük, Magyarország!* program. Ennek kiemelt célja azon előadók anyagi támogatása volt, akik a veszélyhelyzet miatti korlátozások következtében estek el mindennapi bevételeiktől. Az állandó társulati tagok körét ez nem érintette; munkaviszonyuk meglétéből eredően a leállás ellenére is hozzájutottak jövedelmükhöz. Elvárásként ugyanakkor kezdettől fogva megfogalmazást nyert a közpénzből támogatott intézmények mindegyike felé, hogy amint az állam e veszterhes időkben nem hagyja magukra őket, úgy ők se engedjék el közönségük kezét. Ebből is kifolyólag a vizsgált színházak mindegyike a kormányzat által korábban következetesen hangsúlyozott „munkáért bért” filozófiát a veszélyhelyzet idején is szem előtt tartotta, és a lehetőségéhez mérten – munkakörtől függetlenül – foglalkoztatta állományát.²³

A Nemzeti Színházban a vírus különböző hullámaint más-más stratégiával kezelték. A járványügyi korlátozások elrendelésekor az alkalmazottak továbbra is kapták bérüket, és az intézmény igyekezett munkát biztosítani számukra. Ez a művészi és művészeti munkakörök kivételével nem okozott különösebb

23 A színházi szféra munkavállalóit makroszinten három fő csoportba – művészi (színművész, táncos, zenész, rendező, koreográfus, tervező), művészeti (súgó, asszisztens, ügyelő, korrepetitor) és egyéb (műszaki állomány, gazdasági-adminisztratív dolgozók, szervezési osztály, reklám, marketing üzemeltetés) – sorolhatjuk. Intézményenként eltérő, hogy állandó társulati tagjaikkal a határozott vagy a határozatlan idejű munkaviszony létesítésének gyakorlatát preferálják-e. Mellettük gyakran előfordul, hogy egyes színpadi produkciókat vendégművészek erősítenek. Ők rendszerint konkrét előadásra vannak szerződötve, és fellépéseik számának függvényében részesülnek javadalmazásban.

tervezést. A napi nyolcórás munkavégzés hat, illetve négyórásra redukálódott, és sor került olyan feladatok ellátására is – pl. leltár, takarítás, selejtezés – melyek a normál üzem mellett elmaradtak. A színház alkalmazottai közül többen önkénteskedtek az akkortájt óriási leterheltséggel küzdő Országos Mentőszolgálatnál. A legnagyobb kihívást a művészek foglalkoztatása jelentette, hiszen a próbafolyamatok ellehetetlenültek. A bezártság sok esetben egyéni deprimáltsághoz vezetett, a célnélküliség megviselte a művészvilág egészét. A Nemzeti Színház szinte azonnal reagált a helyzetre, és online műsort hozott létre *Szín-Ház-Hoz* címen. A társulat tagjai különféle, rendszerint öt-tíz perces produkciókat rögzítettek videó formátumban, amit aztán a Nemzeti Színház a Facebook felületén keresztül megosztott a követőivel. A máig elérhető tartalmak²⁴ műfaji szempontból változatosak és szórakoztatóak; röpké, de színvonalas kikapcsolódást biztosítottak az otthonukba száműzött színházkedvelőknek. A harmadik hullám folyamán már a Nemzeti Színház is kísérletezett az előadások streamelésével. Ennek az ún. „on-demand” változatát valósították meg, melynek során előre rögzített előadásokra tudtak a nézők jegyet váltani. A fő kapcsolattartási forma az ímélt volt, mely a véleménynyilvánítás legkedveltebb és leginkább bevett módjának számított már a lezárásokat megelőzően is.

2020 tavaszán a József Attila Színházban a színészi munka az online jelenlétre koncentrálódott. Ugyan a hang- és beszédképzés, valamint erőnléti és kondicionáló edzések, balett tréningek a művészek számára továbbra is elérhetőek voltak, a felszabadult időt a társulati tagok elsősorban önképzésre fordították.²⁵ Közülük szintén többen vállaltak önkéntes munkát az Országos Mentőszolgálatnál. Streamelésre került a *Színház mindenkié?* workshop²⁶, mely a színházak igazgatóinak, közönségkapcsolati munkatársainak készült, és bemutatta, milyen lehetőségeik vannak a fogyatékkal élőknek – elsősorban mozgáskorlátozottak, siketek és nagyothallók, valamint vakok és gyengénlátók – az akadálymentesített teátrumi részvételre. Az intézmény több fórumon keresztül is igyekezett kapcsolatban maradni közönségével a lezárások idején. Ennek

²⁴ Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 5-én. https://www.facebook.com/nemzetiszinhas/videos/?ref=page_internal

²⁵ A József Attila Színház nem rendelkezett klasszikus értelemben vett társulati tagsággal, ugyanakkor a 2020 novembere és 2021 júliusa közötti időszakra tizenkilenc művészt alkalmazott státuszba vett.

²⁶ József Attila Színház. „A színház mindenkié.” 2020. Megtekintve 2022. április 5-én. https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=803193003777422

Fotó: Kállai-Tóth Anett

3. kép. A József Attila Színház Társulat a vesztegzár idején című ötrészes tévéjáték sorozata

érdekében *J@SzHome*²⁷ elnevezéssel online programsorozatot indított, melyben a társulat ad-hoc produkciókat mutatott be élő online bejelentkezések keretében. A Facebook platformon megtekinthető videókban nemcsak az aktuálisan műsorra kerülő (vagyis épphogy elmaradó) előadást, hanem a társulat tagjait is megismerhették a nézők, hiszen abban olyan művészek szerepeltek, akik aznap léptek volna fel.

A 2020-as esztendő a trianoni tragédia centenáriumát is jelentette. A József Attila Színházban műsoron lévő *A Feketeszarú cseresznye* című Hunyady-drámához kapcsolódva indult útjára az intézmény *Trianon-akták* elnevezésű alternatív valóságjátéka²⁸, amelynek az online szórakoztatás melletti kiemelten fontos hozadéka a játszva tanítás és tanulás lehetőségének megteremtése

27 Eszter Vamosi. 2020. „Láthatónak maradni.” Megtekintve 2022. április 5-én. <https://www.facebook.com/100196128285033/posts/109330650704914/>

28 Trianonakták. Megtekintve 2022. április 5-én. <https://trianonaktak.hu/>

volt. A későbbiekben elkészült a szoftver akadálymentesített változata is, melyben a történelmi alakok a társulat színészeinek hangja által elevenednek meg. A pandémia időszaka inspirálta a József Attila Színház művészeit a *Társulat a vesztegzár idején*²⁹ című ötrészes teleregény forgatására, mely máig megtekinthető a YouTube-on. Ugyancsak itt található meg a *Kulissza TV*³⁰ epizódjai, melyben az intézmény háttér dolgozóival készült beszélgetések láthatók. Két alkalommal előadás streamelésre is sor került.

A kezdeti időszakban a nézők többsége még kitartott, s csupán elenyésző számban igényelték a jegyek árának visszatérítését. Később azonban ez az arány rosszabbra fordult, s a gyakorlatban is megmutatkozott, hogy vészterhes időben a bérletrendszer üzemeltetése problematikus lehet a kibocsátó számára. Ennek oka, hogy míg a jegyeladást sikerült szinte azonnal, 2020 tavaszán befagyasztani, de az akkor még nagyszámú bérletes néző számára a pótelőadások megvalósítását meg kellett oldani.

A lezárások idején a Vígszínház is azt a foglalkoztatási modellt követte, amelyet a Nemzeti Színház kapcsán már kifejtettünk. Markáns különbség abban állt fent, hogy a Nemzetivel ellentétben a Víg nagyszámú vendégművésszel dolgozik, akik fellépéseik számának függvényében részesülnek javadalmazásban. Tekintve, hogy Magyarországon a válságkezelés kifejezetten elegánsan zajlott, s a színházak nem kényszerültek megszorításokra a járványidőszak alatt sem, így nem volt akadálya annak, hogy a vendégművészek előleget kapjanak a színháztól, amelynek ellenértékét majd a későbbiekben „lejátsszák”. A gazdasági és szervezési osztályok folyamatosan dolgoztak, s a műszaknak is számos új kihívással – például az online tevékenység zökkenőmentes biztosítása – kellett megbirkóznia. A lezárások idején folyamatosak voltak a színművészek online próbái, majd rendszeressé váltak a világhálón élőben közvetített előadások is. Utóbbiak gyakorlati megvalósítása azt jelentette, hogy üres nézőtér előtt, valós időben ment a műsor, s az arra jegyet váltók otthonukból követhették azt. Mindez jól működött, hiszen *A padlás* és *A dzsungel könyve* is tízezres nagyságú csatlakozási számokat produkált. Fontos megjegyezni, hogy ezek az adatok a megvásárolt „linkek” mennyiségét jelzik, és így nem alaptalanul fel-

29 József Attila Színház. 2021. „József Attila Színház – Társulat a vesztegzár idején – 1. rész: Kiből lesz a cserebogár.” Megtekintve 2022. április 14-én. <https://www.youtube.com/watch?v=XD38RrmEVkU>

30 József Attila Színház. 2021. „1 Kulissza TV: Pozsár Rózsa, Bergendi Áron, Fila Balázs.” Megtekintve 2022. április 15-én. <https://www.youtube.com/watch?v=AY5ydd5BD68>

tételezhető, hogy a produkciót megtekintők valós mennyisége ennek többszöröse lehetett. A viszonylag nagy nézettségi ráta ellenére sem sikerült érdemben pótolni a kieső előadások bevételeit. Ugyanakkor mind a közönséggel való kapcsolattartásban, mind a stáb egészségének foglalkoztatásában e megoldás jelesen vizsgázott. Hogy a Vígszínház mennyire huszonegyedik századi működésű, jól mutatja, ahogy a járványügyi korlátozások idején évtizedünk egyik közkedvelt műfajához nyúlt, és saját podcast-csatornát indított *VÍGpodcast*³¹ néven. Ennek napi rendszerességgel jelentkező epizódjaiban a társulat tagjai különféle hanganyagokkal szolgálták a közönség széles rétegeit: a színházhoz kapcsolódó történeteken túl meséket, regényeket, novellákat, iskolai kötelező olvasmányokat rögzítettek, és tettek ingyen elérhetővé. Emellett a szervezési osztály intenzív kapcsolattartási programba kezdett. Ennek részeként telefonon felhívták mindazon nézőket, akik esetében erre lehetőség volt, és érdeklődtek horgylétükről, a megváltott jegyekkel, illetve bérletekkel kapcsolatos szándékukról. Mindez kedvező fogadtatásra talált; a megszólítottak örültek a humán megkeresésnek. Ebben az időszakban az intézmények gazdasági, illetve szervezési osztályaira hatalmas teher hárult, hiszen meg kellett szervezniük a pénz-visszautalás rendszerét.

Újranyitást követően

A kulturális szféra egésze számára kérdéses volt, hogy ha újra nyithatják kapuikat az intézmények, a közönség vajon visszatér-e, és ha igen, milyen sebességgel és arányban. A nézők elmaradásától való félelem nem volt alaptalan, hiszen a lezárások kezdetétől a média, a politika, az operatív törzs és a járványügyi szakemberek valamennyi rendelkezésükre álló kommunikációs csatornán keresztül a távolságtartás szükségességére hívták fel a figyelmet. Az újranyitást követően a színházak számára hármask prioritás fogalmazódott meg: egyrészt pótolni kellett az elmaradt előadásokat, másrészt meghirdetni és egyben beindítani az új évadot, továbbá gondoskodni a nézőtér minél nagyobb arányú telítettségéről.

A József Attila Színházban a közvetlenül a lezárások előtt bemutatott előadások³² felélesztése stratégiai jelentőséggel bírt, így ezzel arányos marketing-

31 Vígszínház. „Víg podcast.” Megtekintve 2022. április 16-án. https://www.vigszinhaz.hu/a_szinhasz/podcast.php

32 A lezárások következtében a 2020/2021-es évadban mindösszesen 49 előadást tudtak megtartani.

figyelmet kapott. A kisméretű stúdiótérben a nézők és fellépők közelsége miatt azonban csak késleltetve és fokozatosan került sor a repertoár visszavezetésére. Ezzel párhuzamosan a jegyeladás is lecsökkent, és csak lassan talál magára. A színház ezt ellensúlyozandó jegyárúsító pultot nyitott először a Pólus Centerben, később az Allee-ban és a Jászai Mari téren, illetve heti két alkalommal kihelyezett értékesítőjük is volt a Játékszínben. Ezen felül 80 fő bizományosi jegyértékesítővel is szerződéses viszonyba kerültek, mivel intézményük esetében a pénztári jegyeladás mindig nagyobb súllyal volt jelen, mint az online értékesítés. A figyelemfelkeltést elősegítő digitális táblák és homlokzati ledfal is beüzemelésre került.

A Nemzeti Színháznál is prioritás volt a közönség mihamarabbi visszaszerzése. Amellett, hogy az intézmény intenzív plakátkampányba kezdett, egy imázsfilm is forgatott, melyet mozikban mutattak be. Fontos célként fogalmazódott meg a nemzetközi kapcsolatok ápolása, és a lezárások feloldását követő azonnali újraindítása. Ennek egyik mérföldköve volt a korábban elmaradt Madách Nemzetközi Színházi Találkozó pótlása 2021 szeptemberében. Lévén, hogy 2022 áprilisában napirenden volt a következő MITEM megszervezése, így egy színházi évad alatt kétszer került sor a nemzetközi színházi eseményre.

4. kép. A József Attila Színház Társulat a vesztegzár idején című ötrészes tévéjáték sorozata

A Vígszínház közönsége gyorsan reagált az újraindításra és azonnal, jelentős számban tért vissza a nézőtérre. Sztenderddé vált az állótaps, és gyakran a színészek is megtapsolták a nézőket. Az előadások emocionális töltete a korábban megszokottakhoz képest felerősödött.

Tanulságok

Az elmúlt két évben a művészet világa folyamatos kihívással küszködött, azonban túlélte, és újraindult. Az időszak tanulságai közül a legfontosabb, hogy a személyes kapcsolatok nem pótolhatók, s azokat kiváltani nem lehet. Hiába elérhető a legkülönbébb internetes platformok kifogástalan minőségben és valósult meg a virtuális világ, a fizikai jelenlét élményét egyik sem helyettesítheti tartósan.

A művészek számára fontos konklúzió, hogy a biztonság érzése nem egyenlő annak fennállásával, különösen a pénzügyek terén. Hiszen míg e szféra szereplőire a megszokott kerékvágásában számtalan esetben a pillanatnyi haszonmaximalizálás volt jellemző a hosszútávon való gondolkodással szemben, addig az alkalmazotti viszony megléte a járványhelyzetben óriási hozzáadott értéket tudott nyújtani a szektorban bevett, ugyanakkor a kiszolgáltatottsággal nem kalkuláló számlázási rendszer gyakorlatával szemben. Az érintett kör tagjai csak abban bízhattak, hogy a kormány segítséget nyújt majd számukra. Magyarországon ez megtörtént, a világ számos országában azonban nem.

Az egyéni tapasztalatokon túl vannak az időszaknak szakmai tanulságai is, melyek megfontolásra érdemesek. A szektor alapvetően a személyes jelenletre épít, azonban nem lehet halogatni az online megoldások gyakorlatba ültetését. Bár a színház nem válhat kétdimenzióssá, határhelyzetben a túlélés és nézőszámbeli növekedés egyik előfeltétele a digitális térben való markánsabb pozíciószerezés. Elkerülhetetlenné válik az előadások csúcsmínőségben történő rögzítése, továbbá az élő online közvetítés technikai háttérének biztosítása. Előbbit – archiválási célból – már a jelenlegi jogszabályi környezet is előírja, utóbbit azonban bonyolítja a jogdíjak és engedélyek szövevényes rendszerének kibogozása.

A közeljövő kihívásai

Az új évad tervezése során az óvatosság az elsődleges, különösen a ráfordítások terén. Ez egyrészt magába foglalja a napi likviditás biztosítását és a munkafolyamat egésze során gyakorolt fokozott ellenőrzést, másrészt a beruházások és hosszabb távra hozott stratégiai döntések korábbinál nagyobb mértékű biztonságszempontrú mérlegelését. Cél a közszolgálati színjátszás alapjait jelentő társulati működés, repertoár-játékrend és az ezen nyugvó bérletrendszert fenntartása. Jelen pillanatban ugyanis általános jelenség, hogy megszűnt az előre vásárlás és a sorban állás még a kiemelt programok belépőiért is. Míg korábban tendencia volt egy-egy jegy hónapokkal az előadást megelőző beszerzése, napjaink bizonytalanságában a vásárlói döntés az eseményt megelőző napokban születik csak meg. Valamennyi színház számára fontos a jegyeladások számának ismételt felfuttatása. Ez azonban nem pusztán művészeti kérdés, hiszen teljesülésének erőteljes gazdasági előfeltételei is vannak. A bizonytalanságot jól szemlélteti, hogy a Vígszínház esetében három stratégia is kidolgozásra került a közeljövő kihívásaira – a gazdasági vezető szavait idézve „egy válság-, egy élünk-halunk- és egy álomverzió”.

A következő évadokban kevesebb nagyszínpadi bemutató várható mérsékeltebben költségigényes, esetleg újra felhasználható díszlettel, továbbá a marketing fő hangsúlya a repertoáron lévő darabok újbóli felfuttatását célozza majd. Általános becslés, hogy gazdasági konjunktúra esetén a szektor össznézettsége mintegy három év alatt tud majd visszaállni a korábbi csúcok közelébe. Ennek bekövetkezése azonban nem garantált. Aktuális kérdés, hogy a járvány valóban a múlté lesz-e, illetve az már most biztosra vehető, hogy az egész magyar nemzetgazdaság kilátásait befolyásolja majd az ukrán–orosz háború következtében kialakuló újabb gazdasági recesszió.

Csakúgy, mint valamennyi más szektorban, a kultúra terén is fontos téma a javadalmozás kérdése. A mindennapokban érzékelhető, hogy a rég nem látott mértékű infláció hatására a jövedelmek reálértéke folyamatosan csökken. Ezen enyhít a kulturális szektor egészében nemrég foganatosított 20%-os béremelés, ugyanakkor – elsősorban a műszaki személyzet kapcsán – a színházakon lévő erős pénzügyi nyomás várhatóan tovább fog növekedni, hiszen esetükben a piaci tendenciákkal kell felvenni a versenyt, melynek elszívó hatása már ma is jelentős az építőipar és koncertipar felől.

A jegyértékesítési trendekben is változások várhatók. Jelenleg ötven százalék feletti az interneten eladott jegyek aránya, melynek következtében az ügynöki rendszer eltűnésére lehet számítani, s pozícióját a nagyobb online ágensek veszik majd át.

Konklúzió

A közgazdasági racionalitás paradigmájából szemlélődve elméletileg lehet színház nélkül élni, ugyanakkor a mentális jóléti társadalom szemszögéből tekintve nem érdemes. Mindannyiunk felelőssége nyelvünk és kultúránk ápolása, és annak a jövő nemzedékekre hagyományozása. Ezen a téren a színház szerepe egyszerre felbecsülhetetlen és megkerülhetetlen. Egy színházi aranykorszakot hagyunk magunk mögött. A gazdasági, szervezési és társulati kihívásokon túl a kultúrafogyasztó réteg nevelése, a művészeti és fogyasztói utánpótlásszervezés is olyan feladattá válik a közeljövőben, amelyet közös kutatások, a párbeszéd és az előrelátás stratégiájával fontos vizsgálni.

Felhasznált irodalom

- „2019. évi CXXIV. törvény a Nemzeti Kulturális Tanácsról, a kultúrstratégiai intézményekről, valamint egyes kulturális vonatkozású törvények módosításáról.” Megtekintve 2022. március 30-án. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1900124.TV>
- „Ezután: Mikor állhatnak újra lábba a színházak?” 2020. Megtekintve 2022. március 26-án. <https://g7.hu/podcast/20200515/ezutan-mikor-allhatnak-ujra-labra-a-szinhazak/>
- „Ezúton szeretnénk Neked bemutatni Trianon-akták című, ARG játékunkat.” Megtekintve 2022. április 10-én. <https://premiumlap.hu/2020/05/12/ezuton-szeretnenk-neked-bemutatni-trianon-aktak-cimu-arg-jatekunkat/>
- „GNI per capita, Atlas method (current US\$) – Hungary.” Megtekintve 2022. március 25-én. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD?locations=HU>
- Bojár Iván András. 2015. „Egy jó színházat akartunk” – Bojár Iván András interjúja Siklós Máriával. *Octogon Architecture & Design*. Megtekintve 2022. március 20-án. <https://www.octogon.hu/epiteszet/interju-siklos-mariaval/>
- Eszter Vamosi. 2020. „Láthatónak maradni.” Megtekintve 2022. április 5-én. <https://www.facebook.com/100196128285033/posts/109330650704914/>

- Fabók Bálint. 2018. „Közel hatmilliárd forint közpénzt zsebelt be a színházak tao-machinátor környezete.” G7. Megtekintve 2022. március 25-én. <https://g7.hu/kozelet/20180125/kozel-hat-milliard-forint-kozpenzt-zsebelt-be-a-szinhazas-tao-machinator-kornyezete/>
- József Attila Színház. „A színház mindenkié.” 2020. Megtekintve 2022. április 5-én. https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=803193003777422
- József Attila Színház. 2021. „1 Kulissza TV: Pozsár Rózsa, Bergendi Áron, Fila Balázs.” Megtekintve 2022. április 15-én. <https://www.youtube.com/watch?v=AY5ydd5BD68>
- József Attila Színház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.facebook.com/jozsefattilaszhaz/>
- József Attila Színház. „Színház Angyalföldön – A József Attila Színház története.” Megtekintve 2022. március 29-én. <https://jozsefattilaszhaz.hu/szinhazunkrol/tortenetunk/>
- József Attila Színház. 2021. „József Attila Színház – Társulat a vesztegár idején – 1. rész: Kiből lesz a cserebogár.” Megtekintve 2022. április 14-én. <https://www.youtube.com/watch?v=XD38RrmEVkU>
- Központi Statisztikai Hivatal. „Színházak” Megtekintve 2022. március 25-én. https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0013.html
- Magyar Közlöny. 2020. „Veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet.” Megtekintve 2022. március 30-án. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6ddbac40c788cb35b5bd5a5be4bb31294b59f9fc/megtekintes>
- Nemzeti Színház. „Látogatás, épület.” Megtekintve 2022. április 19-én. <https://nemzetiszhaz.hu/latogatas-epulet>
- Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 5-én. https://www.facebook.com/nemzetiszhaz/videos/?ref=page_internal
- Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 19-én. <https://www.facebook.com/nemzetiszhaz/>
- Nemzeti Színház. Megtekintve 2022. április 19-én. <https://www.instagram.com/nemzetiszhaz/>
- Papageno. 2020. „Fellner és Helmer – A legismertebb színházépítész páros története.” Megtekintve 2022. április 19-én. <https://papageno.hu/featured/2020/07/fellner-es-helmer-a-legismertebb-szinhazepitesz-paros-tortenete/>
- Szabó Yvette. 2015. Fantomügynökök lepték el a színházakat. Megtekintve 2022. március 26-án. VS. <https://vs.hu/gazdasag/osszes/fantom-ugynokok-leptek-el-a-szinhazakat-1218#!s0>
- Trianonakták. Megtekintve 2022. április 5-én. <https://trianonaktak.hu/>

- VG. 2019. „Egyre többen vesznek színházjegyet, főleg Budapesten.” Megtekintve 2022. április 14-én. <https://www.vg.hu/kozelet/2019/09/egyre-tobben-vesznek-szin-hazjegyet-foleg-budapesten>
- Vígszínház. „A 125 éves Vígszínház.” Megtekintve 2022. április 19-én. https://www.vigszinhaz.hu/a_szinhaz/a_vigszinhaz.php
- Vígszínház. „A Vígszínház – Közép-Európa egyik legszebb színháza: A 125 éves Vígszínház.” Megtekintve 2022. április 20-án. https://www.vigszinhaz.hu/a_szinhaz/a_vigszinhaz.php
- Vígszínház. „Víg podcast.” Megtekintve 2022. április 16-án. https://www.vigszinhaz.hu/a_szinhaz/podcast.php
- Vígszínház. „Vígszínház – nézőtér.” Megtekintve 2022. április 20-án. http://www.vigszinhaz.hu/res/vig_nezoter_alaprajz.pdf
- Vígszínház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.facebook.com/vigszinhaz/>
- Vígszínház. Megtekintve 2022. április 20-án. <https://www.instagram.com/vigszinhaz/>